

УДК 631.1(477)

Помаз О.М.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії

Помаз Ю.В.
кандидат історичних наук,
доцент кафедри економіки підприємства
Полтавської державної аграрної академії

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

MODERN CHALLENGES AND PROSPECTS OF AGRICULTURE IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано основні проблеми та виклики, що впливають на розвиток сільського господарства України. Зокрема, до них належать суттєве знецінення національної грошової одиниці, здорожчання імпортованих енергоносіїв, добрив, засобів захисту рослин, посівного матеріалу, пального та техніки, недостатня фінансова й інфраструктурна підтримка науково-інноваційної діяльності з боку держави, зменшення експорту сільськогосподарської продукції. Визначено основні проблеми розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва. Проаналізовано перспективи розвитку сільського господарства України. До основних із них необхідно віднести розвиток аграрних кластерів, спрямування зусиль на підтримку малих і середніх форм аграрного виробництва, системні зміни в країні, подолання корупції, що покращить інвестиційний клімат і привабить іноземних інвесторів.

Ключові слова: сільське господарство, виклики, перспективи, аграрне виробництво, аграрні кластери, інвестиції.

АННОТАЦИЯ

Проанализированы основные проблемы и вызовы, влияющие на развитие сельского хозяйства Украины. В частности, к ним относятся существенное обесценивание национальной денежной единицы, подорожание импортных энергоносителей, удобрений, средств защиты растений, посевного материала, топлива и техники, недостаточная финансовая и инфраструктурная поддержка научно-инновационной деятельности со стороны государства, сокращение экспорта сельскохозяйственной продукции. Определены основные проблемы развития отечественного сельскохозяйственного производства. Проанализированы перспективы развития сельского хозяйства Украины. К основным из них следует отнести развитие аграрных кластеров, направление усилий на поддержку малых и средних форм аграрного производства, системные изменения в стране, преодоление коррупции, улучшение инвестиционного климата и привлечение иностранных инвесторов.

Ключевые слова: сельское хозяйство, вызовы, перспективы, аграрное производство, аграрные кластеры, инвестиции.

ANNOTATION

In article were analyzed the main problems and challenges which have an influence on agricultural development in Ukraine. They particularly include the essential loss in value of the national currency, the rising cost of imported energy resources, fertilizer agents, crop protecting agents, seed materials, fuel material and equipment, insufficient financial and infrastructure support of research and innovation activities by government, decrease in exports of agricultural products. The key problems of Ukrainian agricultural industry development were defined. Development prospects of agricultural sector in Ukraine were analyzed. The main among them are the development of agricultural clusters, the direction of efforts on supporting of small and mid-sized forms of agrarian production, system changes in the country, corruption

overcoming, improvement of investment climate and involvement of foreign investors.

Keywords: agriculture, challenges, prospects, agricultural production, agricultural clusters, investments.

Постановка проблеми. В умовах, коли Україна здійснює процеси інтеграції у європейський та світовий економічний простір, проблеми, які стоять перед вітчизняними виробниками, суттєво загострилися, що прямо впливає на економічну та продовольчу безпеку нашої держави й добробут її громадян. За останні два роки до наявних проблем та викликів у сільськогосподарському виробництві нашої держави додалися нові, деякі навіть більш значущі та болючі. Зважаючи на це, актуальності набуває аналіз викликів і перспектив розвитку сільського господарства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний інтерес у цій сфері привертають праці вчених Національного інституту стратегічних досліджень [9; 12; 15], М. Кропивка [6; 7], П. Саблука [14], І. Абрамової [1], О. Павленка [10], Г. Броншпака [3], І. Беззуба [2] та інших. Проте ще залишається низка питань, які вимагають подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз сучасних викликів та перспектив розвитку сільського господарства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останні два роки стали періодом тяжких випробувань як для української держави, так і для вітчизняної економіки. Однією з головних проблем стало суттєве знецінення національної грошової одиниці. Причиною падіння курсу гривні експерти вважають багаторічну незбалансованість економічної політики, яка не відповідає кон'юктурі зовнішніх ринків і структурі торговельного балансу. Основним фактором тиску на гривню є торговельний баланс, сальдо якого починаючи з 2006 р. є від'ємним, а в 2013 р. цей показник становив 3,53% ВВП [4, с. 12].

Крім того, відсутність необхідної валюти в Україні переважно вирішувалась завдяки додатковій емісії, яка повинна була знизити

курс національної валюти через політику таргетування валютного курсу НБУ. Для реалізації цієї політики були залучені золотовалютні резерви, які станом на грудень 2014 р. становили 7,5 млрд дол. США, а в січні 2015 р. – 6,4 млрд дол. США, з яких готівковий грошовий ресурс становив 1,4 млрд дол. США, а цінні папери – 5,0 млрд дол. США [8, с. 12].

Для вітчизняних сільськогосподарських виробників знецінення гривні спричинило серйозні наслідки, викликані здорожчанням імпортованих енергоносіїв, добрив, засобів захисту рослин, посівного матеріалу, пального та техніки й пов'язані, в першу чергу, зі зростанням собівартості й ціни кінцевої продукції. Експерти застерігають, що, зважаючи на це, українські сільгосптоваровиробники будуть менш конкурентними порівняно з іноземними й спрогнозувати зростання аграрного сектора в 2016 р. за таких умов дуже важко [5]. Загальна ситуація в країні суттєво знижує також купівельну спроможність населення.

На фоні зазначених нагальних і болісних питань із зрозумілих причин залишаються невирішеними проблеми, висвітлені на початку 2000 рр. у роботах багатьох вітчизняних науковців, зокрема, П. Саблука, М. Кропивка, Г. Броншпака, пов'язані з недостатнім інноваційним розвитком аграрного сектора. До таких проблем належать недостатня фінансова й інфраструктурна підтримка науково-інноваційної діяльності з боку держави, слабкість інтеграційних зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами й науковими установами.

Як зазначає М. Пугачов, у 2015 р. в Україну було ввезено агропродукції на 3,8 млрд дол. США, що на 41,5% менше, ніж у 2014 р., коли імпорт агропродовольчої продукції дорівнював 6,4 млрд дол. США, що також зумовлюється низькою купівельною спроможністю населення України та підвищенням цін на імпортовану продукцію через девальвацію національної валюти

[16]. Крім того, на думку экс-міністра Аграрної політики України О. М. Павленка, українці почали споживати переважно українську продукцію. Значні обсяги її експорту доводять високу якість та безпечність й сприяють підвищенню попиту на неї на світовому ринку [10].

Дані Державної служби статистики України свідчать про те, що в географічній структурі вітчизняного імпорту провідні позиції належать трьом регіонам – країнам Європи, Азії та СНД. Частка європейських країн (в основному Німеччини, Польщі, Франції, Італії та Іспанії) у загальному імпорті агропродовольчої продукції до України збільшилася з 42,4% у 2014 р. до 45,1% у 2015 р. Країни Азії (Туреччина, Індонезія, Індія, Китай) також посилюють свої позиції експортера до України. Їх частка минулого року склала 20,3% проти 19,1% у 2014 рр. Частка країн СНД в українському імпорті зменшилася з 12% у 2014 р. до 9,1% у 2015 р. здебільшого внаслідок згорання торгівлі з Російською Федерацією. Минулого року Росія вперше втратила свою позицію основного експортера сільгосппродукції до України й зайняла 3-тє місце після Німеччини та Польщі [16].

Також, порівняно з аналогічним періодом 2014 р., відбулося зменшення експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції на 16,8%. Це зумовлено падінням світових цін на зерно (на 24%), а також через зниження обсягів експорту окремих товарів, зокрема, тваринного походження та кондитерської продукції, споживачем яких була РФ. Проте, як відзначив О. Павленко, сальдо є позитивним, зросло майже на 5%, що свідчить про позитивну динаміку розвитку аграрного сектора в кризових для усієї економіки умовах. Найвагомими чинниками позитивного сальдо сільськогосподарської продукції залишаються обсяги експорту зернових культур – 39,9%, олії – 23,7% та насіння олійних культур – 7,5%. Експорт цукру порівняно з минулим роком зріс майже у 100 разів – з 361 тис. дол. США до 37,7 млн дол. США [10].

Таблиця 1

Виробництво основних сільськогосподарських культур в Україні у 2007–2015 рр., тис. т [4]

Роки	Зернові та зернобобові культури (у початково оприбуткованій вазі) ²	Цукрові буряки (фабричні)	Насіння сояшнику (у початково оприбуткованій вазі) ²	Картопля	Овочі ³
2007	29 294,9	16 977,7	4 174,4	19 102,0	6 835,2
2008	53 290,1	13 437,7	6 526,2	19 545,4	7 965,1
2009	46 028,3	10 067,5	6 364,0	19 666,1	8 341,0
2010	39 270,9	13 749,2	6 771,5	18 704,8	8 122,4
2011	56 746,8	18 740,5	8 670,5	24 247,7	9 832,9
2012	46 216,2	18 438,9	8 387,1	23 250,2	10 016,7
2013	63 051,3	10 789,4	11 050,5	22 258,6	9 872,6
2014 ¹	63 859,3	15 734,1	10 133,8	23 693,4	9 637,5
2015 ^{1,4}	59 960,3	10 275,4	11 165,0	20 837,4	9 210,8

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

² У вазі після доробки.

³ Овочі відкритого та закритого ґрунту.

⁴ Попередні дані.

Проаналізувавши динаміку обсягів виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні за 2007–2015 рр., можна зробити висновок, що протягом аналізованого періоду спостерігалася поступова, але стійка тенденція до їх зростання, яка збереглася навіть у важкий період 2014–2015 рр., без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення антитерористичної операції (див. табл. 1).

Так, у 2015 р. в Україні було вироблено 59 960,3 тис. т зернових і зернобобових, що є вищим показником, ніж у 2012 р. (46 216,2 тис. т) і ненабагато нижче, ніж у 2013 р. (63 051,3 тис. т). Виробництво насіння сояшнику в 2015 р. було практично на рівні 2013 р. Виробництво цукрових буряків, картоплі та овочів у 2014–2015 рр. несуттєво знизилося порівняно з 2012–2013 рр. Тенденція до зменшення виробництва цукрових буряків позначилася ще в 2013 р., а зменшення виробництва овочів пов'язане, в першу чергу, із неврахуванням у статистиці анексованого Криму.

Проаналізувавши динаміку обсягів виробництва основних видів продукції тваринництва в Україні у 2007–2015 рр., можна зробити висновок, що протягом аналізованого періоду практично сталими залишалися обсяги виробництва м'яса, поступово знижувалися обсяги виробництва молока та суттєво зросли обсяги виробництва яєць, причому події останніх двох років жодним чином не вплинули на ці тенденції (див. табл. 2).

Можна погодитися з аналітиками Центру Разумкова, що в 2014–2015 рр. лише позитивна динаміка аграрного сектора (річне зростання – 2,8%) утримала загальні показники економіки України від повного обвалу [17].

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (політичної частини 21 березня 2014 р., економічної частини 27 червня 2014 р.) розкриває перед вітчизняними виробниками нові горизонти і водночас зумовлює нові виклики.

З одного боку, для України відкриваються перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними компаніями, підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української продукції АПК, покращення стану продовольчої безпеки держави. З іншого – підвищуються вимоги до якості вітчизняної сільськогосподарської продукції. Діяльність підприємств аграрного сектора економіки повинна все більше відповідати європейським та загальносвітовим вимогам. Потенційний вихід на нові ринки зумовлює необхідність підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників [1, с. 80; 11, с. 249].

Багато вітчизняних науковців тривалий час звертають увагу на таку перспективну форму взаємодії держави та бізнесу в аграрній сфері, як співпраця з розвитку аграрних кластерів,

Таблиця 2
Виробництво основних видів продукції тваринництва в Україні в 2007–2015 рр., тис. т [4]

Роки	М'ясо всіх видів (у живій вазі)	Молоко всіх видів	Яйця від птиці всіх видів, млн шт.
2007	71,8	321,1	274,9
2008	69,2	320,5	435,6
2009	66,7	318,9	380,7
2010	67,5	305,9	434,3
2011	68,6	302,0	479,1
2012	68,0	310,9	542,6
2013	70,3	313,6	1 185,2
2014 ¹	77,4	303,7	1 813,4
2015 ^{1,2}	78,1	300,1	1 590,6

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

² Попередні дані.

за якої для підприємців на основі спеціалізації та концентрації виробництва, залучення інноваційних розробок науково-дослідних установ, формування замкнених циклів виробництва забезпечується підвищення конкурентоспроможності й прибутковості продукції, а на державному рівні шляхом облаштування сільських територій із сучасною агросервісною, агропромисловою, житловою та культурними зонами (у вигляді агромістечок) досягається стабільний соціально-економічний розвиток регіону.

На думку науковців Національного Інституту стратегічних досліджень, розвиток аграрних кластерів в Україні ускладнений слабкістю інтеграційних зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами і науковими установами, а також неготовністю більшості аграріїв стати підприємцями-інноваторами, що можуть бути ініціаторами формування агрокластерів. Тому в Україні існують лише поодинокі приклади практичного створення і функціонування аграрних кластерів, які є ініціативою сільгоспвиробників і засновані на основі досвіду, запозиченого ними зі світової практики кластерного розвитку. Одними з перспективних напрямків розвитку кластерів в аграрній сфері є сільський зелений туризм, а також виробництво екологічно чистої продукції [15].

Конкретними прикладами, які стосуються Полтавської області, називають створення туристично-рекреаційного кластеру «Гоголівські місця Полтавщини», маршрут якого проходить територією Миргородського, Диканського, Шишацького районів, сіл Великі Сорочинці та Гоголеве з об'єктами показу (заклади культури, культури споруди, визначні місця тощо), що стосуються життєвого та творчого шляху письменника, а також регіонального кластеру виробників екологічної продукції, метою яких є виробництво, сертифікація та просування на ринок екологічно чистої

продукції, що не містить трансгенних та хімічних домішок. На сьогодні окремі підприємства проходять процедуру міжнародної сертифікації з метою одержання можливості реалізації виробленої продукції за кордон [15].

Пріоритетом має бути спрямування зусиль на підтримку малих і середніх форм аграрного виробництва. Малі, зокрема сімейні, господарства повинні отримувати максимальну підтримку та сприяння з боку держави та суспільства [2].

Зазначені перспективи не матимуть жодного сенсу, якщо не відбудуться системні зміни в країні, не буде подолано корупцію у вищих владних ешелонах. Пом'якшити вплив негативного сальдо торговельного балансу на курс валют можуть іноземні інвестиції, які забезпечують надходження іноземної валюти й здешевлюють її стосовно національної [17; 15]. Для зростання рівня залучення іноземних інвестицій в Україні необхідно покращити інвестиційний клімат, що може стати результатом активізації економічних реформ [5].

Висновки. Таким чином, враховуючи сучасні умови, можна з впевненістю сказати, що для сільського господарства України існує низка серйозних викликів, в основному пов'язаних зі складною політико-правовою, соціальною та економічною ситуацією в нашій державі, зокрема:

– суттєве знецінення національної грошової одиниці;

– здорожчення імпортованих енергоносіїв, добрив, засобів захисту рослин, посівного матеріалу, пального та техніки;

– недостатня фінансова й інфраструктурна підтримка науково-інноваційної діяльності з боку держави;

– зменшення експорту сільськогосподарської продукції.

До основних перспектив розвитку сільського господарства України варто віднести розвиток аграрних кластерів, спрямування зусиль на підтримку малих і середніх форм аграрного виробництва, системні зміни в країні, подолання корупції, що покращить інвестиційний клімат і привабить іноземних інвесторів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абрамова І. Перспективи розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах євроінтеграції / І. Абрамова // Вісник ЖНАЕУ. – 2015. – № 1(48). – Т. 2: Сільськогосподарська кооперація. – С. 80–88.
2. Беззуб І. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні / І. Беззуб // Центр досліджень соціальних комунікацій СІАЗ НЮБ ФПУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=418:agropromislo-vij-sektor&catid=8&Itemid=350.
3. Броншпак Г. Государственная поддержка кластерных инициатив: вертикально интегрированные структуры в АПК // Г. Броншпак / Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 45–50.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
5. До чого призведуть гривневі «хвилювання»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agropolit.com/spetsproekty/23-do-chogo-prizvedut-grivnevi-hvilyuvannya>.
6. Кропивко М. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М. Кропивко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 55–58.
7. Кропивко М. Організаційні форми впровадження інновацій в агропромислове виробництво з використанням потенціалу аграрної науки / М. Кропивко, Т. Орлова // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 11–18.
8. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=72631.
9. Оцінка перспектив та можливостей для агропромислового комплексу України внаслідок підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом // Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://niss.gov.ua/articles/1633>.
10. Павленко О. Україна на зовнішніх аграрних ринках. Як компенсувати втрату ринку РФ / О. Павленко // Європейська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://euointegration.com.ua/experts/2015/09/23/7038635/view_print.
11. Помаз О. Аналіз конкурентоспроможності підприємств-виробників продукції рослинництва / О. Помаз, Ю. Помаз // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 2(9). – С. 248–253.
12. Проблеми розвитку аграрного виробництва в Україні і перспективні напрями використання аграрного потенціалу держави для підвищення рівня продовольчої безпеки // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://niss.gov.ua/articles/1887>.
13. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>.
14. Саблук П. Стратегічні напрями аграрної реформи – перехід на інноваційну модель розвитку / П. Саблук // Економіка АПК. – 2002. – № 12. – С. 3–14.
15. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні. – К. : НІСД, 2014. – 45 с.
16. Україна у 2015 зменшила імпорт агропродукції на 41,5% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agravery.com/uk/posts/show/ukraine-u-2015-zmensila-import-agroprodukcii-na-415>.
17. Україна 2014–2015: долаючи виклики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/upload/Pidsumky_2014_2015_A4_fnl.pdf.